

## Bronnen

### > Persoonsgegevens

**Sinds 1811 wordt de informatie over alle personen in Nederland gestructureerd bijgehouden door de overheid in de burgerlijke stand. Vrijwel alle openbare gegevens hieruit kunt u tegenwoordig op internet raadplegen. De burgerlijke stand registreert de momenten van verandering, zoals geboorte, trouwen en overlijden. Daarnaast zijn bevolkingsgegevens ook geregistreerd in bevolkingsregisters. Vóór 1811 werden persoonsgegevens vastgelegd door kerkelijke instellingen in de zogenoemde Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB).**

#### Burgerlijke stand

In de registers van de burgerlijke stand bevinden zich drie soorten akten: akten van geboorte, huwelijk (en echtscheiding) en overlijden. Ze kennen een verschillende beperking op de openbaarheid.

- > **Geboorteakten** zijn na 100 jaar openbaar. Doorgaans geeft de vader het pasgeboren kind aan bij de burgerlijke stand; tot 1934 was het gebruikelijk dat dit gebeurde in het gezelschap van twee getuigen. In de geboorteakte treft u de naam van het kind en de namen, leeftijden, beroep(en) en de woonplaats van de ouders aan. In enkele gevallen staat er in de kantlijn van een geboorteakte een aantekening. Deze latere toevoeging kan slaan op een naamsverandering, maar komt ook voor bij buitenechtelijke kinderen.
- > **Huwelijksakten** (openbaar na 75 jaar) verschaffen vaak de meeste informatie. Van zowel de bruidegom als van de bruid treft u daarin aan de naam, de leeftijd, het beroep, de geboorteplaats en de woonplaats. In de akten staan ook gegevens over de wederzijdse ouders vermeld. Aan het slot van elke akte staan de getuigen vermeld met hun beroep en woonplaats en veelal ook hun relatie tot het bruidspaar. De bijbehorende huwelijksbijlagen bevatten uittreksels van de geboorteakten van het bruidspaar en indien van toepassing uittreksels van overlijdensakten van een of beide ouders en (soms) grootouders van bruid of bruidegom. Ook treft u van de bruidegom in de bijlagen tot 1913 vaak de inschrijving bij de Nationale Militie (militaire dienst) aan inclusief zijn signalement of een bewijs van vrijstelling.

Huwelijksakten en vooral de bijlagen uit het begin van de 19e eeuw zijn met name interessant omdat er ook de namen in staan die de ouders van het huwelijkspaar vóór 1811 droegen. Voor de invoering van de burgerlijke stand (1811) namelijk hadden de meeste mensen nog geen familie- of achternaam, maar werd gebruik gemaakt van patroniemen als Jan Hendriks: Jan, de zoon van Hendrik.

- > **Overlijdensakten** (openbaar na 50 jaar) geven aan waar en wanneer iemand overleden is, de leeftijd, zijn of haar voormalige beroep en de naam van de echtgenoot/echtgenote. Ook de geboorteplaats van de overledene wordt soms vermeld. Van levenloos geboren kinderen werd vrijwel nooit een geboorteakte opgemaakt, zij kregen slechts een overlijdensakte. De betrouwbaarheid van de gegevens in overlijdensakten is sterk afhankelijk van de kennis van de aangever.

#### Hoe kunt u de akten inzien?

De openbare akten uit de provincie Groningen zijn te bekijken en te downloaden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl). Op [www.wiewaswie.nl](http://www.wiewaswie.nl) staan burgerlijke standgegevens van veel gemeenten in Nederland. Afschriften en uittreksels van alle akten die (nog) niet openbaar zijn, kunnen onder bepaalde voorwaarden en tegen betaling van leges worden aangevraagd bij de gemeente in kwestie. U kunt ook proberen de ontbrekende gegevens te achterhalen in geboorte-, huwelijks- of overlijdensadvertenties in kranten op [www.dekrantvantoen.nl](http://www.dekrantvantoen.nl) of [www.delpher.nl](http://www.delpher.nl).

De huwelijksbijlagen staan niet op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl). Deze kunt u raadplegen op microfilm of microfiche (kast 55 en 56 in de studiezaal) of op [www.familysearch.org](http://www.familysearch.org), de genealogische website van de Mormonen. Een hulpmiddel om gemakkelijker op deze website te kunnen zoeken vindt u op <http://zoekakten.nl>.

### Tips voor het zoeken op internet

Er bestaan steeds meer genealogische gegevensbestanden op internet. Tijdens uw onderzoekstraject zult u al snel de verschillen ontdekken tussen de diverse genealogische databases en hun zoekmachines. Neem gerust enige tijd om eerst de zoekfuncties van een database te doorgronden, zodat u een optimaal zoekresultaat kunt bereiken (de help-functie kan daar uitleg over geven).

Zoeken kunt u het beste steeds zo ruim mogelijk doen. Dus geef de eerste keer zo weinig mogelijk beperkingen op of vul zo min mogelijk in. Als u te veel resultaten krijgt, begint u te beperken. Denk goed na over deze beperkingen, zeker wat namen betreft met het oog op mogelijke naamvariaties.

Controleer waar mogelijk uw zoekresultaten. Als bijvoorbeeld op [www.wiewaswie.nl](http://www.wiewaswie.nl) is gezocht naar kinderen van een bepaalde vader, dan is het verstandig nogmaals te zoeken, maar nu uitgaande van de moeder. Ook is het zinvol om Groningse gegevens afkomstig uit de Wiewaswie-database te verifiëren op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl). Vaak vullen de verschillende bestanden elkaar aan of ontdekt u mogelijk een dwaalspoor.

De diverse naamvariaties – hoe verder u terug gaat in de tijd, hoe meer variaties u tegen zult komen – vormen het voornaamste struikelblok. Een naam als Hendrik kan voorkomen als Hendrick, Hijndrik, Hinderk, Hinderik, Hijndriek, Hindric, Henderk, Hendricus, Hindrikus, etc. Er bestaan vier manieren waarop de zoekmethoden hiermee omgaan.

#### A) De Allegroningers-methode

Als u met de zoekmachine van [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl) zoekt via de methode 'is gelijk aan', dan kunt u zogeheten jokers inzetten waarmee u alle mogelijke schrijfwijzigingen in uw zoekactie mee kunt nemen. De jokers zet u op de plaatsen in de naam waar klinkers of medeklinkers kunnen variëren, tussen de letters die in elke variant voorkomen. In het geval van Hendrik komen we dan tot <H\*nd\*>. Het sterretje staat voor 'iets, geeft niet wat'. Deze methode blijkt verrassend goed te werken, vrijwel alle schrijfwijzen zijn zo samen te vatten. Als slechts 1 letter wisselt binnen de varianten, kan dat aangegeven worden met een dollarteken (\$). <Ja\$ob> staat dus zowel voor Jakob als voor Jacob. Zie ook de uitgebreide uitleg op onze website.

#### B) De Groningerarchieven-methode

De methode van [www.groningerarchieven.nl](http://www.groningerarchieven.nl) wordt uitgelegd in hoofdstuk 2 op pag. 10. De website [www.archieven.nl](http://www.archieven.nl) gebruikt dezelfde methode.

#### C) De Wiewaswie-methode

Kies in de zoekmachine van [www.wiewaswie.nl](http://www.wiewaswie.nl) voor 'uitgebreid zoeken'. U hebt daar twee opties: 'exact'en 'syn'. Als u 'syn' aanvinkt krijgt u ook samengestelde namen waarin de gezochte naam voorkomt, bijvoorbeeld niet alleen Hendrik, maar ook Hendrik Jan. Ook deze zoekmachine kent jokers: een vraagteken (?) staat voor één enkele letter, een sterretje (\*) staat voor 'iets, geeft niet wat'.

#### D) De Graftombe-methode

De database op [www.graftombe.nl](http://www.graftombe.nl) kent slechts één joker: het procentteken (%) vervangt één of meerdere tekens aan het einde van een naam.

## Bevolkingsregister

Het bevolkingsregister, een gemeentelijke registratie, werd aangelegd op basis van volkstellingen waarmee in sommige gemeenten al in 1811 een begin werd gemaakt. De frequentie van de daaropvolgende tellingen verschilt van plaats tot plaats. De gegevens uit deze eerste tellingen tot halverwege de 19e eeuw geven slechts de situatie van het moment van registratie weer. Veranderingen werden niet bijgewerkt. Na de volkstelling van 1849 begon men ook alle wijzigingen (zoals geboorte, overlijden, verhuizingen) binnen de bevolking van een gemeente in dit register op te nemen, zodat het register ging functioneren als een bevolkingsboekhouding.

### Hoe is het bevolkingsregister opgebouwd?

Het register is gerangschikt naar wijk of dorp, straat en huisnummer. Zo was de stad Groningen verdeeld in 25 wijken, die gekenmerkt waren met een letter van het alfabet. Zo'n letter in combinatie met een volgnummer verwees naar een bepaald pand. In plattelandsgemeenten werd het bevolkingsregister ingedeeld naar de dorpen binnen de gemeente. Daarnaast werden er vaak aparte registers aangelegd voor dienstboden en knechten en soms ook voor schippers en militairen.

### Wanneer werd geregistreerd?

Met het bevolkingsregister van de stad Groningen werd begonnen in 1850. In tal van gemeenten in de provincie dateren de oudste registers van 1860 of soms nog later.

Ten behoeve van dit register werd in de stad Groningen evenals in veel gemeenten in de provincie elke tien jaar een volkstelling gehouden en op grond van deze telling werd het bevolkingsregister vernieuwd. In sommige gemeenten in de provincie werd deze telling niet om de tien, maar om de twintig jaar gehouden. In die periode van tien of twintig jaar werden alle wijzigingen nauwkeurig geboekt.

#### **Wat is het verschil met de burgerlijke stand?**

Daar waar in de burgerlijke stand momentopnames – geboorte, huwelijk en overlijden – worden geregistreerd, volgt het bevolkingsregister een aantal ontwikkelingen in het leven van een persoon over een bepaalde periode. Het bevolkingsregister gaat uit van de bewoners per huis en geeft niet alleen iemands naam, geboortedatum, geboorteplaats en eventuele huwelijks- of overlijdensdatum, maar ook de plaats van herkomst, het woonadres, de plaats waarheen iemand vertrokken is, het beroep, de kerkelijke gezindte en de relatie tot de hoofdbewoner weer. Als iemand getrouwd is en kinderen heeft dan laat het bevolkingsregister in één oogopslag de samenstelling van het gehele huishouden gedurende die periode van tien of twintig jaar zien. Het bevolkingsregister is dus een zeer belangrijke bron. Het verschaft ons niet alleen veel informatie, maar het geeft ons ook een blik in de leefomstandigheden van een persoon, waardoor een realistischer beeld van iemands leven ontstaat. Hoe betrouwbaar zijn gegevens uit het bevolkingsregister?

Het nadeel van het bevolkingsregister is dat het elke tien jaar opnieuw opgesteld werd. Ambtenaren trokken de gemeente in en noteerden hun bevindingen. Deze, vaak mondeling verkregen, informatie werd verwerkt in de boeken. Er werden regelmatig fouten gemaakt bij het opstellen van het register. U zult daarom altijd de gegevens die u uit het bevolkingsregister haalt moeten controleren door ze bijvoorbeeld te vergelijken met gegevens uit de burgerlijke stand.

#### **Hoe lang gebruikte men het bevolkingsregister?**

Omstreeks 1920 werd het bevolkingsregister vervangen door een systeem met gezinskaarten. Van de gemeente Groningen (samen met Noorddijk en Hoogkerk) kunt u de gezinskaarten bij de Groninger Archieven inzien. De gezinskaarten van de overige gemeenten in de provincie Groningen vindt u in de gemeentehuizen van de desbetreffende gemeenten. In 1938 werden de gezinskaarten vervangen door een registratie d.m.v. persoonskaarten, die op hun beurt na 1994 werden vervangen door persoonslijsten. Deze kaarten en lijsten zijn nog niet openbaar. Het is wel mogelijk een uittreksel van persoonskaarten en -lijsten van reeds overleden personen te bestellen bij het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag ([www.cbg.nl](http://www.cbg.nl)).

#### **Waar kunt u het bevolkingsregister inzien?**

In de studiezaal van de Groninger Archieven zijn de bevolkingsregisters van de gemeenten Groningen, Hoogkerk, Noorddijk en Ten Boer uit de periode 1850-1920 te raadplegen op microfiches (kasten 60-65). Het bevolkingsregister van de gemeente Groningen is daarnaast ook te raadplegen op onze website (toegang 1399). Als u het wijknummer en het adres niet weet, kunt u gebruik maken van de index op achternaam op de computers in carrousel B in de studiezaal. Deze index staat niet op de website. Voor de bevolkingsregisters van de gemeenten Hoogkerk en Noorddijk bestaan aparte indexen (Hoogkerk: index 316, Noorddijk: indexen 129-130, zie kast 13). Het bevolkingsregister van de gemeente Ten Boer heeft een index op microfiche. Het register van inwonenden en dienstboden van Hoogkerk 1863-1902 kunt u in origineel raadplegen (toegang 1748, inv.nr. 1409-1410). Dat geldt ook voor het dienstbodenregister van Ten Boer 1910-1920 (toegang 2988, inv.nr. 818). De bevolkingsregisters van de andere gemeenten uit de periode 1850-1900 zijn ook te raadplegen op microfiches (kasten 60-65). Voor de periode 1900-1920 moet u bij het betreffende gemeentearchief zijn (zie [www.groningerarchievenet.nl](http://www.groningerarchievenet.nl)). Voor gezinskaarten van Groningen, Hoogkerk, Noorddijk en Ten Boer, zie het bronnenschema in hoofdstuk 3.

#### **Doop-, trouw- en begraafboeken (DTB)**

Deze uit kerkelijke archieven afkomstige vermeldingen in kerkboeken geven informatie over doop, huwelijk en soms over overlijden en begraven. De doop-, trouw- en begraafregistraties worden 'DTB-boeken' of 'retroacta van de burgerlijke stand' genoemd. Omdat in het verleden bijna iedere Nederlander bij een kerk was aangesloten, vindt u in deze boeken het overgrote deel van de bevolking terug. Het grootste deel van de boeken is afkomstig van de (Nederlands-) hervormde kerk, in die tijd aangeduid als Nederduits-gereformeerd. Ook van de doopsgezinde, rooms-katholieke, Waalse, lutherse en joodse gemeenten zijn registraties bewaard gebleven. Alle originelen bevinden zich bij de Groninger Archieven. In hoeverre deze registraties bewaard zijn gebleven verschilt van plaats tot plaats. In veel plaatsen beginnen de bewaard gebleven registers pas in de 17e of zelfs in de 18e eeuw. In Groningen (stad) gaan de ondertrouwregistraties terug tot 1595.

> **Doopregisters:** Doopinschrijving was in de meeste protestantse kerken gebruikelijk. Het tijdstip van de doop kon variëren van enkele uren tot enkele weken na de geboorte. Een uitzondering hierop vormden de doopsgezinden, die zich op

volwassen leeftijd lieten dopen. Van de joodse gemeenschap zijn wel geboorte- en besnijdenisregisters bewaard gebleven; geboortegegevens zijn in het algemeen zeer beperkt overgeleverd. Doopgegevens en gescande afbeeldingen zijn te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).

> **(Onder-)trouwregisters:** Regels voor registratie van ondertrouw en trouw kunnen plaatselijk verschillen waardoor de gegevens hierover sterk uiteen kunnen lopen. Controleer altijd of u met een ondertrouw- of een trouwregister te maken hebt; meestal gaat het namelijk om ondertrouwregisters. In de stad Groningen werd sinds eind 16e eeuw de ondertrouw in het stadhuis geregistreerd door vertegenwoordigers van kerk en burgerlijke overheid. Het huwelijk werd voltrokken in de hervormde kerk, destijds het enige erkende kerkgenootschap. Andersdenkenden zoals doopsgezinden, lutheranen en rooms-katholieken konden dus alleen met medewerking van een predikant van deze kerk een wettig en geldig huwelijk aangaan. In de 17e en 18e eeuw werd eerst aan doopsgezinden en later aan lutheranen toegestaan in hun eigen kerk te trouwen. Dit gold niet voor rooms-katholieken. Voor hen bleven de beperkingen gelden. Omdat het opgedrongen alternatief niet voldeed aan de regels van de moederkerk zagen katholieken zich vaak genoodzaakt nogmaals te trouwen, dit keer in één van hun schuilkerken voor eigen parochie. Met de Bataafse omwenteling in 1795 kwam de gelijkstelling van alle geloofs- en levensovertuigingen en kregen ook de katholieken weer het recht in hun eigen kerk te trouwen. De (onder)trouwregistraties zijn ook te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl)

> **Begraafregisters:** Gegevens over overlijden zijn veel minder systematisch bewaard dan doop- en trouwgegevens. In de stad Groningen werden tot 1806 geen registers van overlijden of begraven bijgehouden. Ook voor veel kerkelijke gemeenten in de provincie Groningen geldt dat er weinig gegevens van overlijden en begraven bewaard zijn gebleven. Wel zijn er in kerkarchieven soms meer 'indirecte' aanwijzingen te vinden omtrent iemands overlijden. Zo zijn er registers van kerkhoven (de administratie rondom verhuur of verkoop van grafruimten in de kerk of op het kerkhof), vermeldingen van opbrengsten uit collectes (ten behoeve van de nabestaanden van de overledene) en de verhuur van koetsen en doodslakens in de registers van inkomsten van de diaconie. In soortgelijke registers uit de stad Groningen vinden we ook de inkomsten uit boeten (breuken) die betaald werden voor het te laat begraven van de dode, iets wat vanaf 1729 daags na het overlijden vóór 11.30 uur diende te gebeuren. Een enkele keer ook staat een datum van overlijden genoteerd bij een naam in de lidmatenregistratie (zie verderop).

### Is er een overzicht van alle DTB-gegevens?

Een beschrijving van de retroacta van de burgerlijke stand voor Groningen en Drenthe treft u aan in: A. Pathuis en E.J. Werkman, *Beschrijving van de Doop-, trouw- en begraafboeken enz. in de provincies Groningen en Drenthe, dagtekenende van voor de invoering van de Burgerlijke Stand* (kast 83, plank 3). Zie ook toegang 124.

## Lidmatenregistraties

Behalve DTB-boeken hielden de protestantse kerken ook een administratie bij van alle mensen die volwaardig lid waren van hun gemeente, de zogeheten lidmatenregistratie. Om volwaardig lid te worden en bijvoorbeeld deel te mogen nemen aan het avondmaal, moest men geloofsbelijdenis doen. Dit gebeurde meestal op jongvolwassen leeftijd. Een andere manier om lid te worden was door een attestatie te laten zien: een bewijs dat men in een andere kerkgemeente belijdenis had gedaan. Lang niet alle kerkgangsters werden volwaardig lid. De lidmatenregisters geven dus geen compleet overzicht van het protestantse deel van de bevolking. Maar doordat er ook werd geregistreerd van wie men attestaties had ontvangen en aan wie men attestaties had verleend, vormen de lidmatenregisters een belangrijke bron van informatie over verhuizingen. Veel lidmatenregistraties lopen van de 17e eeuw tot 1811, toen de burgerlijke stand werd ingevoerd; sommige registraties lopen echter door tot halverwege de 19e eeuw. De rooms-katholieke kerken en de joodse gemeenten hielden geen registratie van hun volwassen leden bij.

### Hoe kunt u de lidmatenregistraties inzien?

De lidmatenadministraties van de Nederlands-hervormde kerken buiten de stad Groningen van vóór 1811 zijn te raadplegen op [www.lidmatengroningen.nl](http://www.lidmatengroningen.nl). Voor de registraties van Nederlands-hervormde lidmaten uit de stad Groningen of van na 1811, en voor lidmatenregistraties van doopsgezinden, lutheranen en Walen kunt u de indexen in de studiezaal raadplegen (kasten 13 en 14).

## Migrantenregisters

In de periode 1840-1905 hield de Commissaris van de Koning(in) een overzicht bij van alle Groningers die naar het buitenland emigreerden: de zogeheten 'staten van de landverhuizers naar Noord-Amerika en elders'. In dit overzicht werden de volgende gegevens genoteerd: de naam van de landverhuizer, de leeftijd, het beroep, het geloof, de plaats van herkomst, het land van bestemming en de vermoedelijke reden van emigratie. Deze gegevens zijn opgenomen in [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).

Op [www.vijfeeuwenmigratie.nl/migratieonderzoek-lokaal-niveau-door-middel-bronnen](http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/migratieonderzoek-lokaal-niveau-door-middel-bronnen) vindt u tips voor onderzoek naar migranten in andere bronnen.

## Registers van naamsaanneming

Bij de invoering van de burgerlijke stand in 1811 moest elke Nederlander een vaste familienaam aannemen. Tot die tijd maakten veel mensen nog gebruik van patroniemen. De oude en de nieuwe namen werden opgetekend in de registers van naamsaanneming. Alleen de registers van Noorddijk, Hoogkerk en Grijpskerk zijn compleet overgeleverd. Zie voor een editie van alle registers: P.J.C. Elema, *Naamsaanneming in Groningen, 1811-1826*, vraag hiernaar bij de balie in de studiezaal.

## > Memories van successie

Een memorie van successie is een verklaring die na iemands overlijden wordt opgemaakt over zijn of haar nalatenschap. Zo'n memorie bevat een overzicht van de roerende en onroerende goederen van de overledene. De successiememories zijn een uitvloeisel van een in de 19e eeuw door de landelijke overheid ingevoerde belasting op erfenissen. In de periode 1806-1817 bestond er een 'invordering der belasting op het recht van Successie'. In 1817 werd een wet van kracht die inhield dat de erfgenamen belasting over de erfenis van een overledene moesten betalen. Het betrof een heffing over de waarde van het geërfde na aftrek van de schulden van de erflater.

### Wat kunt u er in vinden?

In de memorie staan de naam van de overledene, de overlijdensdatum en -plaats, de erfgenamen met hun relatie tot de overledene en het eventuele bestaan van een testament en/of huwelijkscontract. Deze laatste twee typen documenten waren van belang omdat ze van invloed waren op de verdeling van de erfenis.

Verder bevat een memorie ook een opsomming van de getaxeerde goederen. Van elk onroerend goed worden aard, grootte en ligging vermeld, evenals de waarde. Gedetailleerde gegevens over verdere bezittingen staan alleen genoteerd als hierover ook daadwerkelijk successierecht moest worden betaald. Voorbeelden van dergelijk bezit zijn iemands inboedel, handelswaar, contant geld, banksaldi, erfpachten, grondrenten, lijfrenten, effecten, belangen in andere ondernemingen en inkomsten als loon, pacht, huur en renten. Ook staan alle nog uitstaande schulden van de overledene opgesomd alsmede de namen van de schuldeisers.

Vóór 1878 werd alleen successiebelasting geheven als onroerend goed werd nage-

laten of als de erfenis na aftrek van schulden meer dan 300 gulden waard was en er erfgenamen waren, anders dan familie in rechte lijn (kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen). Was de boedel van een overledene minder dan 300 gulden waard, dan leverden de nabestaanden een certificaat van onvermogen in. Na 1878 waren de erfgenamen in rechte lijn eveneens belastingplichtig, mits de waarde van de erfenis – na aftrek van schulden – hoger dan 1000 gulden was.

### Wat is het nut ervan voor uw onderzoek?

Successiememories kunnen nuttig zijn bij het achterhalen van verwanten en bij het onderzoek naar iemands bezittingen. Zo blijkt uit een memorie van successie bijvoorbeeld of de overledene ooit een testament of huwelijkscontract heeft laten opmaken. Is dit het geval, dan maakt de naam van de notaris en de opmaakdatum het mogelijk zo'n akte in het archief van de betreffende notaris te achterhalen. Omdat in een memorie van successie ook verwanten van de overledene met naam, toenaam, beroep en verblijfplaats worden genoemd, is deze bron ook heel nuttig voor familieonderzoek. Is van de overledene reeds eerder een kind gestorven, dan worden – ook als er geen testament is – vaak diens kinderen genoemd. Namen van de kleinkinderen van de overledene verschaffen bijvoorbeeld inzicht in de verbanden tussen registraties uit de Doop-, Trouw- en Begraafboeken en die van de burgerlijke stand. Niet alleen geeft een memorie inzicht in het onroerend bezit van de overledene, maar de vermelde gegevens zoals aard, grootte, ligging en kadastrale perceelnummers kunnen ook van belang zijn bij het onderzoek naar een specifiek huis of boerderij.

### Waar zijn de memories van successie te vinden?

Alle successiememories van in de provincie Groningen overleden personen bevinden zich in de Groninger Archieven. Voor het vinden van de gewenste memorie is het nodig de plaats en liefst ook de datum of het jaar van overlijden te kennen. De belasting werd geïnd door regionale belastingkantoren waar ook de memories bewaard werden. Elk kantoor ('inspectie') bestreek een aantal gemeenten.

### Hoe vindt u een memorie van successie?

De ordening en toegankelijkheid op de memories van successie verschilt per kantoor. In de toegangen op de archieven staat de wijze van ordening vermeld. Over het algemeen zijn de memories in de eerste helft van de 19e eeuw geordend per kantoor en vervolgens vooral op boekdatum, dus de datum van inschrijving van een memorie (meestal ongeveer drie maanden na het overlijden) en soms op datum van overlijden. In de tweede helft van de 19e eeuw zijn de memories van successie per kantoor geordend op datum van overlijden en zie je in alle kantoren alfabetische tafels verschij-



nen. Dit zijn indexen op naam van de overledenen – per kantoor en per jaar – met gegevens betreffende de woonplaats, aantekeningen over de afhandeling van de nalatenschap en het aktenummer. Soms worden het beroep en de geboorteplaats van de overledene vermeld. Wanneer er in de tafel een datum in de kolom ‘Dagteekening van de aangifte der primitieve memorie van aangifte’ staat, is er een memorie bewaard gebleven. De aantekening ‘O’ staat voor onvermogen; deze nalatenschap was dusdanig klein dat er geen memorie is opgesteld.

### Hoe kunt u de memories van successie raadplegen?

Hieronder vindt u een overzicht van alle memories in de collectie van de Groninger Archieven:

- > **Periode 1806-1811:** deze memories zijn te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).
- > **Periode 1812-1813:** over deze periode zijn geen gegevens bewaard gebleven.
- > **Periode 1814-1817:** toegang 1888. Van het kantoor Groningen zijn de memories te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).
- > **Periode 1818-1927:** De memories van het kantoor Groningen uit de periode 1818-1837 en die van het kantoor Zuidbroek uit de periode 1819-1853 zijn te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl). De memories van alle kantoren uit de periode 1901-1902 zijn alleen in origineel te raadplegen: toegangen 1889-1894. Deze memories staan in ons depot in Hoogkerk. Houdt u rekening met een langere wachttijd (zie ook hoofdstuk 2). De overige memories staan samen met de benodigde toegangen daarop op microfilms. Ze kunnen in zelfbediening in de studiezaal worden geraadpleegd. U vindt ze steeds in de derde lade van de kasten 60-63. Raadpleging gaat als volgt:
  1. Bekijk eerst het overzicht van belastinginspecties (op kast 60) en bepaal onder welke inspectie de woonplaats van de overledene viel. De kleurcode per inspectie helpt u bij het zoeken naar de juiste memories (1 stip) en de toegangen daarop (2 stippen). NB: het kantoor Onderdendam is in 1901 verhuisd naar Winsum.
  2. Zoek onder de betreffende inspectie eerst naar de alfabetische tafels. Deze vormen een handige toegang op de memories. De oudst bewaarde dateert van 1837 (Onderdendam). De tafels staan op microfilms en zijn in kast 60, lade 3 onder verschillende namen te vinden: ‘tafels van overlijden’, ‘repertorium memories van successie overledenen’ of ‘tafel V-bis’. Ontbreekt een dergelijke nadere toegang, dan zit er in veel gevallen niets anders op dan de betreffende memorie door te bladeren. Zoals gezegd, dateren veel inschrijvingen van een maand of drie na het overlijden. De memories van de inspecties Groningen uit 1818-1837 en Zuidbroek uit 1819-1853 zijn op naam van de overledene doorzoekbaar via [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).

3. Bepaal of er inderdaad een memorie is opgemaakt door te kijken naar kolom 10 van deze tafels V-bis. Dit is het geval als hier een datum staat genoteerd.
4. In kolom 2 van dezelfde tafel staat onder de titel ‘register nr. 4’ het nummer waaronder de memorie zelf is bewaard. Deze staan, zoals gezegd, op de microfilms, die met 1 stip (kasten 60-63, lade 3) zijn gemerkt.

## > Notariële akten en verzegelingen

### Notariële akten

Notariële akten zijn bewijsstukken van feiten, handelingen, gebeurtenissen of verklaringen die zijn opgemaakt door notarissen, zoals die sinds 1811 in heel Nederland functioneren. De notaris maakt deze akten op in tweevoud. Daarvan gaat één exemplaar (‘de grosse’) naar de betrokken partijen. Het andere deel, de zogeheten ‘minuut’, blijft bij de notaris. Al die minuten tezamen vormen het notarieel archief. Voor de komst van de notarissen werden dergelijke akten in onze provincie opgemaakt door rechters en andere zegelaars en verzegelingen genoemd.

### Welke notariële akten zijn van belang voor uw onderzoek?

Testamenten kunnen belangrijke informatie bevatten over familieverhoudingen en over bezittingen van personen. Dit laatste is zeker van belang bij onderzoek naar panden, omdat het uitsluitel geeft wat betreft de vraag wie een bepaald pand erfde. Ook koop- en verkoopakten zijn belangrijke bronnen bij onderzoek naar panden en andere onroerende goederen. Daarnaast zijn er een aantal andere notariële akten die interessant zijn voor familie- en omgevingsonderzoek. Hieronder een overzicht:

- > **Testamenten:** Een testament of ‘wilsverklaring’ is in de eerste plaats een akte waarin iemand laat vastleggen wat er na zijn dood met zijn vermogen moet gebeuren. Er zijn grofweg twee soorten testamenten. De meeste worden opgemaakt bij de notaris in het bijzijn van twee getuigen (al is het inleveren van een gesloten testament ook mogelijk). Een andere mogelijkheid is een codicil, waarin een beperkt aantal zaken mag worden vastgelegd. Een codicil hoeft niet bekend te zijn bij een notaris.
- > **Koop- en verkoopakten:** Pas sinds 1956 is de tussenkomst van een notaris bij eigendomsoverdrachten van onroerend goed verplicht. Toch werden dit soort akten ook voor die tijd veelal door notarissen opgemaakt. Dit omdat sinds 1838 de registratie door een notaris wel nodig was om een hypotheek af te sluiten. Bij die gelegenheid werd ook een afschrift van de aan die hypotheekaanvraag gekoppelde overdrachtsakte aan de kadastrale boekhouding toegevoegd. Het feit dat hierin ook

veel onderhandse, dus niet door een notaris opgemaakte akten van overdracht zitten, maakt deze boekhouding bijzonder belangrijk.

- > **Boedelinventarissen (boedelbeschrijvingen):** Opsomming van bezittingen van een huishouden, veelal opgemaakt bij overlijden of echtscheiding (zie pag. 120-123).
- > **Akten van huwelijkse voorwaarden:** Hierin zijn bepalingen opgenomen over alle bij het huwelijk ingebrachte goederen. Conform deze afspraken worden bij overlijden of echtscheiding de goederen verdeeld. In veel gevallen wordt een dergelijke akte opgemaakt vóór de huwelijksluiting. Zonder zo'n akte vallen alle ingebrachte goederen, inkomsten en schulden toe aan een gemeenschappelijke boedel. De aktedatum en de naam en de standplaats van de notaris die de akte van huwelijkse voorwaarden heeft opgemaakt, zijn te vinden in de memories van successie (zie pag. 112-114).
- > **Hypotheekakten:** De akten die betrekking hebben op leningen, waarvoor onroerend goed als onderpand dient (zie pag. 127-128).

#### Waar zijn de notariële archieven te vinden?

Notariële archieven ouder dan 75 jaar zijn raadpleegbaar in de Groninger Archieven. Wij bewaren de archieven van alle notarissen met een standplaats in de provincie Groningen. Een overzicht van standplaatsen en de notarissen die op die locaties werkten, vindt u in de inleiding op toegang 85 (inventaris van de archieven van de notarissen te Appingedam (standplaats 1), 1811-1935).

Notariële archieven jonger dan 75 jaar worden bewaard bij de notarissen zelf en bij de arrondissementsrechtbanken. Voor vragen over de verblijfplaats van recenter archiefmateriaal en inzage in nog niet overgebrachte notariële stukken, kunt u contact opnemen met de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie ([www.notaris.nl](http://www.notaris.nl)).

Voor testamenten geldt een aparte regeling, omdat die pas na 94 jaar openbaar zijn. Testamenten ouder dan 94 jaar zijn raadpleegbaar in de Groninger Archieven, testamenten jonger dan 94 jaar worden bewaard bij de notarissen zelf en bij de arrondissementsrechtbanken.

#### Hoe kunt u een notariële akte vinden?

Om een notariële akte te kunnen vinden, moet u weten bij welke notaris die akte is opgemaakt of 'gepasseerd'. Die is soms moeilijk te achterhalen, aangezien het vanaf het begin eenieder vrij stond om een notaris naar keuze te benaderen. Het gevolg is dat lang niet altijd voor de meest voor de hand liggende optie werd gekozen. Helaas bestaat er nog geen database van akten die door Groninger notarissen opgemaakt zijn.

Als u een testament zoekt en er is geen notaris bekend, dan kunt u gebruik maken van de memories van successie (zie pag. 112-114). Ook kan het Centraal Testamentenregister (CTR) worden geraadpleegd, waarin kan worden opgezocht wie, wanneer en bij welke notaris een testament heeft laten (op)maken. Voor testamenten die opgemaakt zijn in de periode 1890-1973 kunt u bij het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag het CTR raadplegen op microfiche. Op [www.centraaltestamentenregister.nl](http://www.centraaltestamentenregister.nl) kunt u lezen hoe u gratis inzage kunt krijgen in het register op testamenten van overleden personen, vanaf 1974 tot heden.

Voor koopakten raden we u aan uw onderzoek te starten met de Kadaster Archiefviewer. Daarmee vindt u een verwijzing naar een afschrift van de koopakte in het kadastrale hypotheekregister (zie pag. 127-128).

#### Hoe doorzoekt u een notarieel archief?

Een overzicht van alle door een bepaalde notaris opgemaakte akten staat chronologisch gerangschikt in een zogenaamd repertorium of repertoire. Het is dus van belang om te weten omstreeks welke tijd een bepaalde akte moet zijn opgemaakt. In het repertorium worden de akten ('minuten') doorlopend genummerd (zie de eerste kolom) en vervolgens bewaard in de volgorde van die nummering. Naast het probleem van de datering vormt vaak ook het klein geschreven handschrift een obstakel bij het vinden van de juiste vermelding. Het beste is om eerst een snelle schifting te maken door te kijken naar het soort akte dat gezocht wordt en pas daarna naar de omschrijving ervan.

Als de beschrijving in het repertorium eenmaal gevonden is, kunt u de gezochte akte aanvragen. Dit doet u door het jaartal en het volgnummer uit de eerste kolom bij de in het repertorium gevonden omschrijving op te zoeken in de inventaris van het betreffende notarisarchief onder de term 'minuten van akten'. Vervolgens noteert u het inventarisnummer van het pakket akten, waartoe het door u gevonden aktenummer behoort. De werkelijke aanvraag doet u uiteindelijk op een van de computers in onze studiezaal of met een reservering via onze website (ook dan vermeldt u het toegangsnummer van het betreffende notarisarchief en het inventarisnummer).

#### Verzegelingen

Akten rond huwelijk en nalatenschap, voogdijzaken, roerende en onroerende goederen, boedelinventarissen en boedelscheidingen vindt u in de provincie Groningen tot 1811 in de zogeheten oud-rechterlijke archieven. De stedelijke rechterlijke colleges, de plaatselijke rechtstoelen en de zegelaars in het Oldambt en in Westerwolde combineerden deze taken, die tegenwoordig worden uitgeoefend door rechtbanken en

notarissen. Ze vullden zelfs taken op het gebied van het algemeen bestuur. In de vrijwillige rechtspraak gaat het om zaken die tegenwoordig door notarissen worden behandeld. Deze taak noemde men ook wel protocollatie: het vastleggen van akten in protocollen. Omdat deze akten werden voorzien van een zegel, om ze rechtsgeldig te maken, noemde men ze ook wel verzegelingen. Oorspronkelijk kregen de partijen die een akte lieten opstellen het enige exemplaar van deze akte mee naar huis. In de loop van de tijd werd het gewoonte of plicht dat de instantie die de akten opmaakte de tekst ook vastlegde in eigen boeken: protocollen. Deze exemplaren hadden dan geen zegel, maar wel rechtskracht omdat ze in het archief van het gerecht zelf werden bewaard. Helaas zijn er in de Ommelanden (Hunsingo, Fivelingo en het Westerkwartier) bijna geen protocollen van vóór 1750 bewaard gebleven. Voor de stad en de gebieden waar de stad het voor het zeggen had (Selwerd en Sappemeer, het Oldambt, Westerwolde en Bellingwolde) zijn wel oudere stukken opgetekend en bewaard gebleven.

#### Welke verzegelingen zijn van belang voor uw onderzoek?

Er zijn een aantal soorten akten die interessant zijn voor familie- en omgevingsonderzoek, te weten:

- > **Huwelijkscontract of akte van huwelijksvoorwaarden:** Dit contract werd gesloten vóór het huwelijk en geeft aan wat de beide huwelijkspartners aan eigendommen 'inbrachten', hoe de bezittingen werden verdeeld als het huwelijk werd beëindigd (door overlijden) en wie er betrokken waren bij de vaststelling van dit huwelijkscontract. Deze getuigen (de 'dedigslieden') waren vaak wederzijdse familieleden en vrienden, omdat bezit in vroeger tijden veel meer dan nu werd gezien als een familieaangelegenheid. In de meeste akten wordt de relatie van deze getuigen tot het echtpaar aangegeven. Daarnaast worden ook de voorkinderen vermeld: kinderen uit eventuele eerdere huwelijken. Huwelijkscontracten werden meestal opgemaakt als er waardevolle bezittingen waren en als men in de verdeling wenste af te kijken van de regels in het geldende landrecht.
- > **Testamenten:** Testamenten werden voor 1811 juist minder opgesteld. Dat kwam doordat de regels voor de verdeling van nalatenschappen al gerechtelijk waren vastgelegd. In de stad kwam het maken van testamenten overigens vaker voor dan in de provincie.
- > **Boedelscheidingen:** Deze stukken geven aan hoe een inboedel, veelal een nalatenschap, werd verdeeld en wie erfde. Als basis dienden het landrecht, de eventuele akten van huwelijksvoorwaarden en de boedelinventarissen. Pas bij het aangaan van een tweede huwelijk door de nog levende ouder moest het goed uit het eerste huwelijk in een boedelbeschrijving worden vastgelegd. In andere gevallen was het

bij een nalatenschap raadzaam, maar niet verplicht om een boedelscheiding te laten maken. Bij neringdoenden en kleine boeren kocht de zoon die het beroep van zijn vader uitoefende zichzelf met het bedrijf uit de nalatenschap. Over de overige goederen kon dan op basis van de boedelbeschrijving een regeling met de andere kinderen worden getroffen.

- > **Koop, verkoop en beklemming:** Deze akten vormen, zeker in de stad, de belangrijkste vorm van eigendomsverwerving.

#### Waar zijn deze verzegelingen te vinden?

De series verzegelingen vindt u in de archieven van de plaatselijke gerechten die ze opmaakten. Het gaat dan om de archieven van het Volle Gerecht in de stad Groningen en van de gerechten in resp. Selwerd en Sappemeer, het Oldambt, Westerwolde en Bellingwolde, Hunsingo, Fivelingo en het Westerkwartier. Deze archieven bevinden zich allemaal bij de Groninger Archieven.

In familiearchieven en archieven van kerken en organisaties vindt u losse verzegelingen van zaken waar die personen of organisaties bij betrokken waren. In die archieven treft u ook exemplaren van verzegelingen daterend van vóór de protocollatie, waarvan de tekst dus niet in de oud-rechterlijke archieven bewaard is. Ook die familiearchieven en archieven van kerken en organisaties vindt u vooral bij de Groninger Archieven.

#### Hoe kunt u een verzegeling vinden?

De inventarissen van de gerechten in stad en provincie staan op onze website (toegangen 730-735 en 1534). Als u de zoekterm <protocollatie> gebruikt, vindt u de inventarissen van deze archieven. Voor al deze archieven geldt dat er meerdere nadere toegangen zijn, die meestal later zijn gemaakt en dus geen onderdeel van het archief vormen. In de groene map in kast 13, plank 1 in de studiezaal vindt u een overzicht van alle nadere toegangen. Wij raden u aan om uw onderzoek hier te beginnen. Een index op de persoonsnamen in de huwelijkscontracten, boedelbeschrijvingen en testamenten in het archief van het Volle gerecht van de stad (1601-1811), staat in de studiezaal in kast 14 onder nummer 173.

Klappers met betrekking tot alle buiten de stad Groningen afgesloten huwelijkscontracten staan in kast 83, plank 1.

Een deel van de verzegelingen kunt u in de studiezaal vinden als fotokopie (rechtstoelen en verzegelaars buiten de stad) of op microfiche (stedelijke rechterlijke colleges).

Een deel van de akten is reeds gescand; u vindt deze op onze website door de zoekterm <scan> te gebruiken.



Een deel van de huwelijkscontracten is te vinden op [www.allegroningers.nl](http://www.allegroningers.nl).

#### Literatuur over verzegelingen:

- > Paul Brood, *Het oude Groninger recht in hoofdlijnen*. Groningen, 1999.
- > B.S. Hempenius - van Dijk, *Genealogie en recht*. Groningen, 1998. (Niet-uitgegeven syllabus HOVO-leergang; aanwezig in de bibliotheek van de Groninger Archieven).

## > Boedelinventarissen

Een boedelinventaris is een beschrijving van de roerende en onroerende goederen van een persoon of huishouden, maar ook van vermogen en schulden. Dergelijke inventarissen werden opgemaakt om belangen van anderen te beschermen. Dat gebeurde vooral wanneer er sprake was van overlijden of van een voogdijzaak (of een combinatie van beide). Wanneer bijvoorbeeld een weduwe of weduwnaar met minderjarige kinderen hertrouwde, dan werd een boedelinventaris opgemaakt om de materiële en financiële belangen van die kinderen – hun erfdeel – te beschermen. In de 19e eeuw kwam er nog een ander aspect bij kijken: door de invoering van een belasting op goederen en vermogen uit nalatenschappen ('successierechten') werden bezittingen getaxeerd. Daarom komen sinds die tijd steeds meer waardebepalingen in boedelbeschrijvingen voor, terwijl het er daarvoor veelal om ging wát er in een boedel zat.

#### Wat staat er in een boedelinventaris?

In boedelbeschrijvingen worden de bezittingen van een huishouden of persoon opgesomd, zoals: potten en pannen, hemden en broeken, meubelen en beddengoed, vee en gereedschap, huizen en landerijen, boeken en paperassen. Het lijkt een bonte verzameling, maar toch zat er enig systeem in de beschrijving. Deze was meestal ingedeeld per vertrek of per 'rubriek', of een combinatie van beide.

Over het algemeen betrof het roerende goederen, zowel in als om het huis, en soms ook vee en gewassen. Ook contant geld werd genoemd en 'titels en papieren', oftewel papieren die verwijzen naar onroerende goederen, obligaties, effecten en schulden.

#### Wat kunt u met een boedelinventaris?

Voor wie een boerderij, een pand of de geschiedenis van een straat wil beschrijven, geven boedelbeschrijvingen een interessante kijk op de bewoning op een bepaald moment. Meerdere boedelinventarissen van een familie in de loop der tijd kunnen inzicht geven in de veranderingen van behoeften, mode en smaak, de houding ten

opzichte van behoud en vernieuwing: moderne en ouderwetse wooncultuur. Als meerdere generaties eenzelfde huis bewoonden, dan kunnen aan de hand van boedelinventarissen de wijzigingen in het gebruik van vertrekken, de inrichting en eventuele verbouwingen worden gevolgd.

Ten slotte kunnen historici boedelbeschrijvingen gebruiken voor onderzoek naar en het beschrijven van algemene kenmerken en trends op het gebied van landbouw, kunst- en sociaal-economische geschiedenis.

#### Wanneer waren boedelbeschrijvingen verplicht?

Vanaf het begin van de 19e eeuw kende men een tiental situaties waarin het opstellen van een boedelinventaris óf wettelijk verplicht was óf vanzelfsprekend geregeld werd.

Deze situaties zijn:

1. bij overlijden met nalaten van minderjarige kinderen;
2. bij afwezigheid van de eigenaar en vervanging van diegene door een bewindvoerder;
3. bij vruchtgebruik;
4. bij erfstelling over de hand ten behoeve van kleinkinderen en afstammelingen van broers en zussen;
5. bij erfstelling over de hand in hetgeen de erfgenaam of legataris onvervreemd en onverteerd zal nalaten;
6. bij voorrecht van boedelbeschrijving;
7. bij onbeheerde nalatenschappen;
8. bij boedelscheiding;
9. bij overlijden op zee;
10. bij faillissement.

Tot 1811 werd het overgrote deel van de boedelinventarissen opgemaakt om de belangen van twee groepen te beschermen: 1) wezen en halfwezen en 2) erfgenamen en schuldeisers. In het eerste geval was het maken van een beschrijving verplicht als de beide ouders waren overleden of een weduwe of weduwnaar met minderjarige kinderen hertrouwde. In het tweede geval werd de beschrijving meestal opgemaakt door het gerecht.

#### Hoe vindt u een boedelinventaris?

Voor het vinden van boedelinventarissen van na 1811 in de notariële archieven verwijzen wij u naar het onderdeel over notariële akten, pag. 115-117. Een groot deel van de boedelinventarissen voor 1811 van de gerechten buiten de stad is digitaal voorhanden en kunt u via onze website bekijken (zoeken op naam – denk aan de variaties

in schrijfwijzen – of met de zoekterm <boedel\*>). De toegangen op oud-rechterlijke archieven buiten de stad bevatten een overzicht van de chronologische series boedelinventarissen. In de inventarissen in de studiezaal staan deze lijsten opgenomen als bijlage.

De boedelbeschrijvingen in het archief van het Volle Gerecht van de stad Groningen (toegang 1534) zijn afzonderlijk beschreven in de inventaris (periode 1790-1804). Ook deze serie boedelinventarissen is gescand en te bekijken op onze website. Deze vindt u snel met de zoekterm <nalatenschappen>. Op de grote serie, aanwezig in het archief van de Weeskamer van de stad (toegang 1462), bestaan nadere toegangen (index 110-118). Ook deze boedelinventarissen zijn gescand en te bekijken op onze website.

#### Waar moet u op letten?

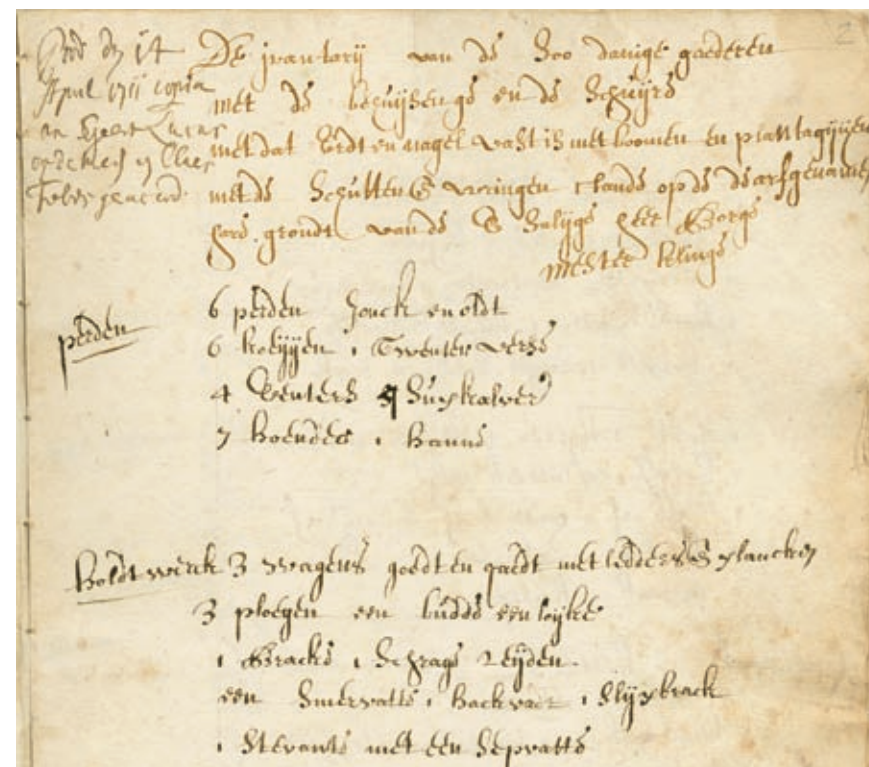
De bruikbaarheid van boedelinventarissen hangt sterk samen met de aard van het onderzoek dat u wilt verrichten. Let bij het 'lezen' van een boedelinventaris op een aantal aspecten:

- > Wanneer de boedelinventaris is opgemaakt; dit geeft een bepaald moment weer in het leven van de overledene en eventuele gezinsleden.
- > Hoe de boedelbeschrijving is opgemaakt: waar is deze voor bedoeld en wie waren erbij betrokken (familieleden en getuigen).
- > De grote verschillen in taxatie: naast vakkundige taxateurs waren er ook veel amateurs aan het werk, vaak aangesteld door de familie.
- > Het doel: ging het vóór 1811 vaak om het vastleggen van goederen die niet vreemd mochten worden, na 1806 was de successiebelasting de belangrijkste reden om goederen te laten waarderen. Wanneer een boedelbeschrijving niet was bedoeld voor de belasting, dan was de betrouwbaarheid waarschijnlijk groter. Wanneer het ging om de inventarisatie in verband met een nalatenschap (en daarmee samenhangend: het betalen van successierechten), dan wilde het wel eens voorkomen dat waardevolle spullen nog vóór de inventarisatie door toekomstige erfgenamen uit het sterfhuis werden gehaald. Zo wist men niet alleen de successiebelasting te ontduiken, maar ook eventuele mede-erfgenamen voor te zijn.
- > Tevens is het de vraag, in hoeverre boedelinventarissen representatief zijn voor de toenmalige samenleving. In veel gevallen gaat het om personen op leeftijd. Het betreft over het algemeen meer boedels van rijken dan armen, omdat men het in het laatste geval vaak niet de moeite en de kosten waard vond om een inventarisatie van bezittingen op te laten maken.

- > De nauwkeurigheid en volledigheid van inventarissen kan sterk verschillen. Zo zijn boedelinventarissen van het platteland over het algemeen summierder dan die van de stad. Na 1750 worden ook de beschrijvingen beknopter. 'Onbelangrijke' zaken, zoals speelgoed, huisdieren of levensmiddelen, werden vaak niet (uitgebreid) beschreven.

#### Literatuur over boedelinventarissen

- > Het Meertens Instituut heeft een online database opgezet van zo'n 3.000 boedelinventarissen. Deze database bevat geen Groningse inventarissen, maar wel een literatuurlijst en een lexicon waarin u vreemde woorden uit inventarissen kunt opzoeken. Zie [www.meertens.knaw.nl/boedelbank](http://www.meertens.knaw.nl/boedelbank).
- > Een handig hulpmiddel om een boedelinventaris in zijn interieurhistorische context te plaatsen is:  
J. de Haan, 'Hier ziet men uit paleizen.' *Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw*. Groninger Historische Reeks 31. Assen, 2005.



Boedelinventaris van Bartelt Jans, 1711. Collectie RHC Groninger Archieven (731-754).

## > Kadastrale archieven

Als het gaat om de registratie van onroerend goed en grondbezit vormen de archieven van het Kadaster de belangrijkste bron. Het Kadaster verzamelt alle gegevens over registergoederen in Nederland. Hieronder wordt onroerend goed of vastgoed verstaan. Dit kunnen huizen, appartementen en andere gebouwen zijn, maar ook percelen en alle andere werken die 'duurzaam met die grond zijn verenigd'. Ook het bezit van bepaald roerend goed, zoals schepen en vliegtuigen, wordt bijgehouden. De administratie van het instituut dat wij tegenwoordig het Kadaster noemen, is ontstaan uit een tweetal instellingen: het Kadaster en het Hypotheekkantoor. In 1838 – kort na hun ontstaan – werden beide administraties samengevoegd tot de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers.

### Waarvoor is het Kadaster ingesteld?

De dienst komt voort uit de Bataafs-Franse tijd (1795-1813), toen men ernaar streefde om de directe belastingen (belasting op eigendom) te moderniseren en te komen tot een rechtvaardiger belastingstelsel. Door het zo nauwgezet mogelijk in kaart brengen van het eigendom kon vervolgens de waarde hiervan geschat worden. Die waardeschattingen dienden vervolgens als grondslag voor de belastingheffing. Ook werd zo een beter inzicht verkregen in de wijzigingen in het bezit en gebruik van onroerend goed.

### Hoe zijn de percelen tot stand gekomen?

Eerst werden de (kadastrale) gemeentegrenzen vastgelegd. Vervolgens werden de gemeenten in secties ingedeeld. Binnen die secties werden de afzonderlijke percelen opgemeten en doorlopend genummerd. Dit kadastrale nummer of perceelnummer is in de loop der tijd vrijwel altijd één of meerdere keren veranderd, bijvoorbeeld bij splitsing of samenvoeging van percelen. In zulke gevallen worden nieuwe nummers toegekend en komen de oude te vervallen.

Kadastrale nummers of perceelnummers kunnen gemakkelijk verward worden met huisnummers, maar het zijn twee onafhankelijke nummeringssystemen.

In 1812 werd begonnen met de metingen, maar het duurde tot 1 oktober 1832 voor dit voorbereidende werk was afgerond en het Kadaster in Nederland officieel van start kon gaan. De verzamelde gegevens werden vastgelegd op kaarten en in kadastrale leggers op artikel of perceel. Later werden meer toegangen op het materiaal toegevoegd.

### Hoe ging de overdracht van goederen in zijn werk?

Vóór 1811 vond de formele overdracht van onroerend goed plaats voor de plaatselijke gerechten. Daarna kon in Groningen de overdracht formeel voor een notaris worden geregeld. Tot 1956 was een dergelijke formele overdracht echter geen vereiste voor de rechtsgeldigheid ervan. Op basis van een onderhandse akte – dus zonder dat er een notaris aan te pas kwam – kon eigendom ook worden overgedragen. Dit in tegenstelling tot de verstrekking van hypotheek, waarvoor al vanaf 1838 (met de invoering van het Burgerlijk Wetboek) de tussenkomst van een notaris verplicht was.

Na 1956 werd de tussenkomst van een notaris bij elke vorm van eigendomsoverdracht – met of zonder hypotheek – verplicht gesteld. Desondanks werden ook vóór die tijd veel koopakten bij een notaris geregistreerd. Redenen hiervoor waren dat de hypotheekregistratie door een notaris wél verplicht was, en bovendien bezat een bij de notaris gesloten overeenkomst ook voor 1956 meer rechtskracht dan een onderhandse koop.

### Welke kadastrale bronnen zijn van belang voor uw onderzoek?

#### 1. Kadastrale minuutplans

De **kadastrale minuutplans** (toegang 44) zijn kaarten op schaal 1:1250, 1:2500 en 1:5000 die grafisch de beginsituatie van het Kadaster (ca. 1832) weergeven, met de ligging van de percelen. De stukken zijn geordend op kadastrale gemeente, en daarbinnen op sectieletter en –nummer. Daarnaast zijn per kadastrale gemeente destijds ook overzichtskaarten gemaakt, waarop de indelingen in secties staan weergegeven. Alle kaarten uit toegang 44 zijn te bekijken op onze website. De minuutplans uit 1832 zijn ook te bekijken op [www.hisgis.nl](http://www.hisgis.nl) (zie ook hoofdstuk 10). De minuutplans zijn onveranderbaar, in de zin dat de ligging van de na 1832 vernummerde percelen steeds op bijbladen werd weergegeven. In sommige gevallen echter werden minuutplans toch hermeten, waarbij het oude minuutplan verviel. Een dergelijke situatie deed zich bijvoorbeeld bij ruilverkavelingen voor.

#### 2. De kadastrale boekhouding, 1832 - heden

Centraal in de kadastrale boekhouding staan de kadastrale leggers (register nr. 84) en de toegang erop: de percelenregisters (register nr. 71). De **kadastrale legger** geeft voor elke eigenaar een opsomming van diens eigendommen in een kadastrale gemeente, en vermeldt daarbij eigendomsoverdrachten en veranderingen in de eigendommen zelf, zoals afbraak, nieuwbouw, uitbreiding of splitsing. Daarnaast zijn er zeer gedetailleerde hulpkaarten en veldwerkkarten, waarin meetgegevens



N.A.M.		VORNAMEN.		BEROEP.		WOONPLAATS.		ART. 207	
Hoving		Jan Jans		Kantoor		Ten Boer		EIGENAAR.	
1	A	1	1	1	1	1	1	1	1
2		1	1	1	1	1	1	1	1
3		1	1	1	1	1	1	1	1
4		1	1	1	1	1	1	1	1
5		1	1	1	1	1	1	1	1
6		1	1	1	1	1	1	1	1
7		1	1	1	1	1	1	1	1
8		1	1	1	1	1	1	1	1
9		1	1	1	1	1	1	1	1
10		1	1	1	1	1	1	1	1
11		1	1	1	1	1	1	1	1
12		1	1	1	1	1	1	1	1
13		1	1	1	1	1	1	1	1
14		1	1	1	1	1	1	1	1
15		1	1	1	1	1	1	1	1
16		1	1	1	1	1	1	1	1
17		1	1	1	1	1	1	1	1
18		1	1	1	1	1	1	1	1
19		1	1	1	1	1	1	1	1
20		1	1	1	1	1	1	1	1
21		1	1	1	1	1	1	1	1
22		1	1	1	1	1	1	1	1
23		1	1	1	1	1	1	1	1
24		1	1	1	1	1	1	1	1
25		1	1	1	1	1	1	1	1
26		1	1	1	1	1	1	1	1
27		1	1	1	1	1	1	1	1
28		1	1	1	1	1	1	1	1
29		1	1	1	1	1	1	1	1

Kadastrale legger Ten Boer, artikel 207, 1834-1938. Collectie RHC Groninger Archieven (2988-751). Jan Jans Hoving was eigenaar van onder meer het huidige gemeentehuis van Ten Boer (kad. A 93).



Kadastraal minuutplan van Ten Boer, sectie A, 1832. Collectie RHC Groninger Archieven (44-935).

van percelen en objecten en de veranderingen daarin visueel zijn weergegeven. De kadastrale boekhouding is te raadplegen met behulp van de Kadaster Archiefviewer in de studiezaal (zie kader pag. 129).

**3. De hypothecaire boekhouding, 1811-heden**

**Hypotheekregisters** (toegangen 43 en 2207) zijn vanaf 1 maart 1811 aangelegd. In de registers staan alle **hypotheekakten** ter verkrijging van onroerend goed en schepen en alle andere rechtshandelingen die op dit type goederen betrekking hebben. Deze boekhouding kent twee formaliteiten: het inschrijven van **borderellen** (uittreksels) van hypotheekakten en het overschrijven van akten van overdracht van onroerende goederen en alle daarop rustende zakelijke rechten.

Vanaf 1838 is registratie voorwaarde voor de rechtsgeldigheid. De hypothecaire boekhouding is een handige bron voor notariële akten van overdracht wanneer u niet weet wie de notaris is.

De hypotheekregisters in toegang 2207 worden bewaard in ons depot in Hoogkerk. Houdt u rekening met een langere wachttijd. (zie pag. 12). U kunt ook tegen betaling een uittreksel uit het hypotheekregister aanvragen bij het Kadaster via de studiezaalmedewerker. Voor het raadplegen van het hypotheekregister hebt u een deelnummer en aktenummer nodig. Deze vindt u in de kadastrale legger met behulp van de Kadaster Archiefviewer (zie kader).

#### 4. Het scheepsregister, 1838-heden

Vanaf 1838 ging het Kadaster zich ook bezighouden met de registratie van schepen. Registratie was lang niet altijd verplicht. Voor meer informatie zie hoofdstuk 7.

##### Hoe zoekt u in het Kadaster?

Kadastraal onderzoek begint meestal met een kadastraal nummer van het pand. Dit kan in de loop der jaren gewijzigd zijn, het is zaak deze wijzigingen allemaal op te sporen. Het kadastrale perceelnummer kunt u onder andere vinden in een koopakte, een (ver)bouwvergunning, een testament, of op een kadastrale kaart. In de Kadaster Archiefviewer kunt u ook op het huidige adres zoeken. U zoekt dan vanuit het huidige perceelnummer terug naar het oorspronkelijke nummer. Maar het is ook mogelijk om vooruit te zoeken op basis van een oud nummer.

Koppelingen tussen kadastrale perceelnummers en historische adressen zijn schaars en niet altijd volledig. In het archief van de Dienst der Directe Belastingen (toegang 797) is zo'n koppeling te vinden voor alle gemeenten in de provincie: in de registers van de herziening van de belastbare opbrengst van de gebouwde eigendommen uit 1873, 1897 en 1904 worden huisnummers vermeld.

Het is ook mogelijk te bladeren door alfabetische lijsten van eigenaren. De methode verschilt per periode:

- > **1812-1838:** (toegang 43). De 'Alphabetische tafel' verwijst naar het 'Repertorium voor hypothecaire formaliteiten,' hierin vindt u vervolgens verwijzingen naar de hypotheekregisters.
- > **1832-1864:** Bladeren kan met de Kadaster Archiefviewer (zie kader).
- > **1864-1928:** (toegang 2207, inv.nrs. 2740-2823). Dit archief wordt bewaard in ons depot in Hoogkerk. Houdt u rekening met een langere wachttijd (zie pag. 12).
- > **1929-heden:** De naamwijzer berust nog bij het Kadaster.

> **gemeente Hoogkerk 1832-1938:** Er bestaat een aparte naamindex (index 128, kast 13)

> **gemeente Noorddijk 1832 - circa 1972:** Er bestaat een aparte naamindex (toegang 1491, inv.nrs. 649-650).

Op [www.hisgis.nl](http://www.hisgis.nl) vindt u alle kadastrale percelen en eigenaren in 1832 (zie hoofdstuk 10). Voor actuele kadastrale gegevens kunt u terecht bij het Kadaster ([www.kadaster.nl](http://www.kadaster.nl)).

##### > Kadaster Archiefviewer

In de studiezaal kunt u op de pc's van tafel 81 en 82 inloggen op de Kadaster Archiefviewer. Voor het inloggen heeft u hulp nodig van de baliemedewerker. Om in de Archiefviewer te kunnen zoeken heeft u het huidige adres of de kadastrale aanduiding nodig. Met de Archiefviewer kunt u de eigendomsgeschiedenis en de kadastrale geschiedenis van een perceel achterhalen. Daarnaast kunt u direct het bijbehorende kaartmateriaal bekijken. U ziet dan meteen de plaatselijke situatie.

Bij de pc's in de studiezaal ligt een beknopte handleiding (Quick-Referencecard) voor het raadplegen van de Kadaster Archiefviewer. Bij de balie is een uitgebreide handleiding in te zien.

Kort samengevat komt het hierop neer: Kies voor 'zoek via adres'. De Archiefviewer vult dan automatisch de kadastrale gemeente, sectie en perceelnummer in. U kunt deze gegevens ook zelf handmatig invullen. Kies vervolgens bij documenttype Register 71. In Register 71 zoekt u met behulp van de kadastrale aanduiding naar de artikelnummers van de kadastrale legger. Vervolgens kiest u voor documenttype Leggerartikel. Daarin zoekt u met behulp van het artikelnummer naar de kadastrale legger. De kadastrale legger bevat per eigenaar alle eigendommen in een kadastrale gemeente. Het geeft bovendien aan van wie het eigendom is verkregen en aan wie het is overgedragen. Ook vindt u hier een verwijzing naar het hypotheekregister. Via documenttype Hulpkaart kunt u met behulp van de kadastrale aanduiding de bestaande, nieuwe en vervallen perceelsgrenzen en perceelnummers bekijken. Ongewijzigde perceelsgrenzen zijn in zwart aangegeven, vervallen grenzen in blauw, nieuwe grenzen in rood. Ongewijzigde perceelnummers zijn in rood aangegeven, vervallen nummers in blauw, nieuwe nummers in zwart.

Onder documenttype Legger-rest vindt u onder meer een Naamlijst met voor elke eigenaar uit de periode 1832-1864 een verwijzing naar het leggerartikel.



## Aanvullende digitale bronnen

### **kentekens op [www.groningerarchieven.nl](http://www.groningerarchieven.nl)**

In 1906 werd het provinciale nummerbewijs voor motorvoertuigen ingevoerd. Elke provincie had zijn eigen kenteken, herkenbaar aan de letter op het nummerbord. De provincie Groningen had de letter A. De nummerbewijzen lopen van A-1 tot en met A-49729. Dat laatste kenteken is toegekend in 1951. Hierna werd de landelijke kentekenregistratie ingevoerd. In 1956 zijn de laatste nog in omloop zijnde provinciale kentekens vervangen door het nieuwe kentekensysteem zoals we dat tegenwoordig nog kennen.

Het kentekenbewijs stond op naam van de kentekenhouder. Bij aanschaf van een ander voertuig behield de eigenaar het nummer. In de beginjaren had een eigenaar met meerdere voertuigen voor al die voertuigen hetzelfde nummer!

De Groninger nummerbewijzen (1906-1951) zijn opgenomen in een database. Deze database is gebaseerd op de registers uit het archief van de provincie en aangevuld met materiaal uit andere bronnen. Van een groot aantal kentekens kunt u hier informatie vinden, zoals wie de eigenaar was en om welk voertuig het ging. Soms ziet u bijbehorende foto's. Bij elk kenteken is er een optie om zelf informatie over het betreffende kenteken toe te voegen of om een reactie te geven.

### **schoolmeesterrapporten op [www.groningerarchieven.nl](http://www.groningerarchieven.nl)**

In 1828 stuurde de Commissie van Onderwijs aan de schoolmeesters van een groot aantal Groninger plaatsen een vragenlijst over het eigen dorp. Het doel was om informatie te verzamelen waarmee schoolopziener Nicolaus Westendorp een geologische en topografische kaart van de provincie kon samenstellen. Naast vragen over topografie, bodem en natuurlijke gesteldheid bevat de lijst ook vragen over de middelen van bestaan, luchtgesteldheid, taal, zeden en gewoonten.

Van de ongeveer 200 Groninger plaatsen stuurden maar liefst 175 schoolmeesters antwoorden in. Soms gaf men alleen de naam van het dorp op; vaak werden de vragen ook heel uitgebreid beantwoord. Deze Schoolmeesterrapporten zijn allemaal overgetypt en te lezen op onze website.

### **gemeenteverslagen 1851-1936 op [www.groningerarchieven.nl](http://www.groningerarchieven.nl)**

In de Gemeentewet 1851 werd bepaald dat elke gemeente jaarlijks in april aan de Gedeputeerde Staten een 'uitvoerig en beredeneerd verslag' moest uitbrengen 'van den toestand der gemeente'. Die verplichting verviel in 1937. De gemeenteverslagen zijn bewaard gebleven in het archief van de Gedeputeerde Staten van Groningen, 1814 - 1942 (toegang 1099, inv.nrs. 8117-9078). Zoek op onze website met de zoekterm

<gemeenteverslagen>. De eerste treffer is toegang 1099. Daarin vindt u alle gemeenteverslagen beschreven en als scan raadpleegbaar.

### **[www.gava.nl](http://www.gava.nl)**

De Groninger Archieven/Gronings AudioVisueel Archief (GAVA) beheren het Groningse audiovisuele erfgoed. De collectie bestaat onder meer uit dorpsfilms, bedrijfsfilms, concertregistraties, voorlichtingsfilms en amateurfilms van 1914 tot nu. Hier vindt u ook het archief van Stichting Beeldlijn vanaf 1978, de videoarchieven van VERA en Simplon 1985 - 1996, de videoarchieven van OOG TV van 1982 - 2005 en Oral History opnames van 1978 tot nu. De collectie is te doorzoeken op de website. U kunt hierin zoeken op bijvoorbeeld plaats- en straatnamen, personen en gebeurtenissen. Jokers werken hier net als op [www.groningerarchieven.nl](http://www.groningerarchieven.nl) (zie pag. 10). Dorpsfilms vindt u het gemakkelijkst met behulp van de speciale kaart. Veel films zijn gedigitaliseerd en online af te spelen, in zijn geheel of in fragmenten.

### **[www.poparchiefgroningen.nl](http://www.poparchiefgroningen.nl)**

Op de website van het poparchief vindt u alles over de popmuziek uit de provincie Groningen. U kunt zoeken op act, persoon, podium, festival en label. Onder de tab Personen staat overigens niet alleen informatie over artiesten, maar bijvoorbeeld ook over managers, technici, kunstenaars en journalisten. De collectie omvat onder meer films, geluidsbanden, cd's, affiches en foto's.

### **[www.ovcg.nl](http://www.ovcg.nl)**

Het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen (OVCG) is een documentatie- en educatiecentrum over de Tweede Wereldoorlog in stad en provincie Groningen. Het OVCG verzamelt alles wat betrekking heeft op de periode van bezetting, bevrijding en wederopbouw van de provincie Groningen: kranten, dagboeken, foto's, affiches, brieven en gebruiksvoorwerpen. Een belangrijk onderdeel van de archiefcollectie is het kaartensysteem van verzetsbetrokkenen. Deze handgeschreven kaarten zijn gescand en online te bekijken (zie toegang 2183 van de Groninger Archieven). De overige documenten van het OVCG vindt u in toegang 2220 en kunt u, mits openbaar, aanvragen in de studiezaal van de Groninger Archieven.

### **[www.beeldbankgroningen.nl](http://www.beeldbankgroningen.nl)**

De Beeldbank Groningen is een website met historische foto's, Ansichtkaarten, tekeningen en kaarten van de provincie Groningen. Behalve materiaal uit de collectie van de Groninger Archieven, vindt u hierin ook materiaal van andere cultuurhistorische organisaties, gemeentearchieven en waterschappen in de provincie. U kunt

zoeken op gemeente of door een zoekterm in te typen. De website maakt gebruik van jokers volgens de Allegroningers-methode (zie p. 106-107). De zoekmachine geeft vervolgens alle afbeeldingen waarin uw zoekterm voorkomt. Zoekterm <olde\*> geeft bijvoorbeeld foto's van Oldehove, maar ook van de Oldenzijlsterweg, ansichten uitgegeven door de Wed. J. Oldenkamp en foto's uit de collectie Oldenhuis-Wieringa. Met de zoekfilters kunt u het zoekresultaat verder uitdunnen door bijvoorbeeld een straat of een periode aan te klikken. Als u een beeld aanklikt, krijgt u de volledige beschrijving te zien. Is het afkomstig van de Groninger Archieven, dan ziet u bij bron het toegangsnummer en inventarisnummer gescheiden door een underscore (\_) verwerkt in de bestandsnaam.

Alle afbeeldingen van de Groninger Archieven die op de beeldbank staan, zijn alleen via deze website te bestellen. Op veel afbeeldingen zit nog auteursrecht. Afbeeldingen waarop geen rechten berusten kunt u gratis downloaden.

[www.delpher.nl](http://www.delpher.nl)

[www.dekrantvantoen.nl](http://www.dekrantvantoen.nl)

Veel oude Groningse kranten zijn gescand en online te lezen op Delpher en De krant van toen. Op Delpher vindt u boeken, tijdschriften en kranten uit het hele land. Kies voor uitgebreid zoeken, zodat u kunt zoeken op titel of periode. U kunt een titel selecteren door op het plusje ervoor te klikken. Typ dan een zoekterm in. U kunt hierbij gebruik maken van jokers: het vraagteken (?) staat voor één letter, het sterretje (\*) voor meerdere letters. Deze jokers kunnen niet aan het begin van het woord worden gebruikt, er moeten minstens 3 tekens voor staan. U kunt de zoekresultaten verder verfijnen met behulp van de zoekfilters links in beeld. Zie ook de helpfunctie onderaan de homepage.

De krant van toen bevat alleen noordelijke kranten, maar biedt naast oude kranten ook recente. Om een overzicht te krijgen van alle kranten of in één specifieke krant te zoeken, klikt u op 'Uitgebreid zoeken.' Als u bij 'Overige titels' op 'verfijn' klikt, verschijnt er een lijstje waarin u titels kunt aanvinken. U kunt bij deze database ook gebruikmaken van een joker: het sterretje (\*) aan het einde van woord staat voor nul, één of meerdere letters. Zie ook de uitleg in het hoofdmenu op de homepage.

Niet alle Groninger kranten zijn te raadplegen op deze websites. De overige titels of jaargangen in onze collectie kunt u raadplegen op microfiche in de studiezaal (kast 2 en 3) of via toegangsnummers 999 en 1740. Voor de periode 1800-1900 kunt u als index gebruiken: J. Vinhuizen, *Stads- en dorpskroniek van Groningen, 1800-1900* (index 91, kast 14, plank 2).

[www.landschapsgeschiedenis.nl](http://www.landschapsgeschiedenis.nl)

Op de website 'Landschappen van Noord-Nederland' van het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen is de meest recente informatie over de opbouw en ontstaansgeschiedenis van het landschap in Noord-Nederland te vinden. Hier zijn ook historische kaarten te bekijken. Het is mogelijk om als particulier nieuwe informatie toe te voegen aan de website, zoals veldnamen, verhalen over plekken en foto's.

[www.hisgis.nl](http://www.hisgis.nl)

Op HISGIS kunt u alle kadastrale gegevens van de provincie Groningen uit 1832 inzien. U kunt inzoomen op de percelen en als u een perceel aanklikt, krijgt u hiervan de exacte kadastrale gegevens, maar ook onder meer de naam van de eigenaar, het soort eigendom en de plaatselijke benaming ervan. U kunt ook zoeken op percelen via de tab 'Zoeken.' U vult dan tussen de twee sterretjes (\*) de kadastrale gemeente in, gevolgd door een spatie en direct daarop volgend het perceelnummer (bijvoorbeeld zoeken op <\*Groningen G1264\*>). Meer uitleg over HISGIS vindt u op de website zelf.

[www.topotijdreis.nl](http://www.topotijdreis.nl)

Op Topotijdreis vindt u topografische kaarten van Nederland, van 1815 tot 2015. U tikt een plaatsnaam of een ander toponiem in in de zoekbalk en kunt vervolgens via de tijdbalk door twee eeuwen kaartmateriaal scrollen en desgewenst in- of uitzoomen.

[www.leestekensvanhetlandschap.nl](http://www.leestekensvanhetlandschap.nl)

Op Leestekens van het landschap vindt u informatie over de betekenis, verspreiding en ontstaansgeschiedenis van meer dan driehonderd landschapselementen in Nederland. Hiermee kunt u het landschap beter leren lezen en begrijpen.

<http://landschapinnl.nl>

Op Landschap in Nederland vindt u kaarten en informatie over agrarische landschappen, archeologische landschappen en een weergave van Nederland in 1575.